

4 mei 2020 VU

Herdenken op afstand, daartoe zijn we vandaag gedwongen, niet met duizenden verzameld op de Dam, of met tientallen bij een plaatselijk monument, maar alleen, voor de televisie of, zoals nu, voor je individuele beeldscherm. Kan dat eigenlijk wel? De Vlaamse filosoof Herman De Dijn komt in zijn boek over rituelen tot de conclusie dat rituelen twee kenmerken hebben: ze zijn lichamelijk en ze zijn collectief. En inderdaad, die nationale en de vele andere, lokale herdenkingen wijzen erop dat herdenken in de eerste plaats iets is wat je sámen doet, als gemeenschap. Dat was ook de oorspronkelijk op zet van de bijeenkomst in de 3D-ruimte van de VU, een bijeenkomst die nu slechts virtueel kan zijn.

Maar het collectieve herdenken had altijd ook een individueel element. De twee minuten stilte vult iedereen immers met zijn en haar eigen gedachten en gevoelens. Alleen is de stilte van die twee minuten in deze periode helemaal niet zo uitzonderlijk meer, nu de wind en vogelgeluiden niet meer overstemd worden door het lawaai van de stad en van Schiphol, en het valt misschien ook helemaal niet mee om de aandacht te richten op dat ene punt in de geschiedenis, de Tweede Wereldoorlog en niet op de wereld van vandaag die in zo korte tijd opeens zo bedreigend is geworden. Het verschilt wie we naast het coronavirus in deze tijd als onze vijand zien: China, medeburgers die zich niet genoeg afstand houden of hoesten zonder zich af te wenden, de overheid die volgens sommigen een te streng of te lange lockdown voorschrijft, of de overheid die de ene maatschappelijke sector wel steunt en de andere niet of onvoldoende, grote bedrijven die vorig jaar een miljardenwinst

boekten en nu overheidssteun willen hebben, ieder geeft zijn eigen invulling aan wie nu de vijand is. Maar ondanks alle oorlogstaal die gebezigd wordt gebezigd in deze coronacrisis, dat is niet de oorlog waar het vandaag over gaat en waar we vanavond twee minuten stilte voor houden.

Twee minuten stilte is natuurlijk maar een treurig klein beetje, nauwelijks voldoende om je aandacht, weg van de vluchtige alledaagsheden, te concentreren op wat er 75 jaar geleden gebeurde. Het is niet meer dan een symbool: je activiteit, de bedoening van alledag wordt een kort moment stopgezet, en dat moment wordt gevuld niet door het volkslied, niet door saluutschoten, klokgebeier, grote woorden, rouw- of marsmuziek, maar door stilte, door zwijgen. want de stilte om 8 uur vanavond is toch vooral stilte doordat we zwijgen.

Zwijgen kan op verschillende manieren geassocieerd worden met de Tweede Wereldoorlog, zeker als je daarbij centraal stelt wat die oorlog verschillend maakt van alle voorgaande oorlogen in de westerse wereld: de massale en systematische moord op de Joden en andere bevolkingsgroepen als de Roma en Sinti, in concentratie- en vernietigingskampen, en de ongehoorde wreedheid waarmee dat gepaard ging. Dat hele complex van gebeurtenissen dat aangeduid wordt met de naam van slechts één kamp van de vele: Auschwitz.

Loe de Jong, de nationale geschiedschrijver over Nederland in de Tweede Wereldoorlog, noemde na de voltooiing van zijn 18-delige werk, de Jodenvervolgung 'het resultaat van een desastreus gebrek aan solidariteit'. Driekwart van de Nederlandse Joden werd weggevoerd en vermoord, dat is het hoogste percentage van de

bezette landen in West-Europa, alleen dat percentage al is inderdaad iets om stil van te worden.

Wij zullen twee minuten zwijgen om te herdenken, als eerbetoon, in respect, misschien ook enige trots om wat ouders of grootouders of onze voorgangers aan de VU gedaan hebben aan verzet, protest en hulp aan de vervolgd. Maar als we de kring waartoe we behoren wat wijder trekken, zwijgen we, denk ik, toch vooral in schaamte om dat desastreuze gebrek aan solidariteit, omdat de wereld heeft gezwegen terwijl een heel volk vernietigd werd. Onze eigen koningin Wilhelmina, die de Jodenvervolging in al haar radiotoespraken uit Londen slechts drie keer heeft genoemd. President Roosevelt, en de andere regeringsleiders van de Geallieerden waren door ooggetuigen haarfijn op de hoogte gebracht van wat zich in de concentratiekampen afspeelde. Zij geloofden het niet of hebben het niet opportuun geacht die kennis te verspreiden. Zij vonden het niet de moeite waard de spoorlijnen naar Auschwitz of de gaskamers te bombarderen, maar wel de nabijgelegen fabrieken. Het winnen van de oorlog ging voor.

Het zwijgen van de directe omgeving: mensen die werkten en woonden in de buurt van de kampen, de echtgenotes van de hogere officieren. Zij hebben de transporten gezien en de groepen gevangenen die buiten het kamp zware arbeid verrichtten; zij hebben het schreeuwen gehoord, de verbrandingsovens geroken, en zij hebben gezwegen. De bevolking van Nederland heeft de razzia's gezien of ervan geweten, en voor het merendeel in onmacht, angst, onverschilligheid gezwegen.

En tenslotte het zwijgen van de overlevenden. Dat mensen die de oorlog in de onderduik overleefden vonden heel lang (en vaak nog steeds) dat hun ervaringen in het niet vallen bij degenen die in het kamp zijn geweest, en zwijgen erover. Wij hebben in deze weken een piepklein beetje kunnen ruiken aan wat het betekende om maanden, jaren opgesloten te moeten zijn in een vaak kleine ruimte met mensen die je niet gekozen had, niet buiten mogen komen, altijd onzichtbaar moeten zijn.

Voor velen in het kamp was hun overlevingswil nauw verbonden met de vaste wil tot getuigen, aan de wereld bekend te maken wat er gebeurd was en hun omgekomen kameraden te eren. Maar desondanks bleken velen na de bevrijding de woorden niet te kunnen vinden. De taal schoot tekort om de onbeschrijflijke ervaringen over te dragen. En al heel spoedig, na enkele maanden al, schaamtevol snel, verloor het grote publiek zijn belangstelling voor hun verhalen. In het dilemma tussen zwijgen en spreken kozen velen voor de waarheid van het zwijgen. Maar sommigen overwonnen, vaak pas tientallen jaren later, innerlijke en externe blokkades en stelden hun ervaringen te boek of vertelden erover, op scholen en elders, ook hier op de VU, op Holocaust Memorial Day. Het herbeleven van hun zwartste herinneringen bracht pijn teweeg en nachtmerries, maar dat hadden zij ervoor over, omdat zij overtuigd waren dat vergeten en laten vergeten een keuze is voor medeplichtigheid aan de beulen. Er was de nazi's immers veel aan gelegen de sporen, de tastbare herinnering aan hun misdaden, uit te wissen.

We kunnen niet anders doen dan luisteren naar de getuigen, hun herinneringen te horen of te lezen. Om dat vergeten tegen te gaan.

Om te weten dat wijzelf niet zouden moeten zwijgen bij onrecht. Om – hoe futiel het ook lijkt – onze stem te verheffen als er mensen vervolgd worden niet om wat zij doen maar om wie zij zijn. Niet zwijgen bij onrecht, niet je overgeven aan onverschilligheid. Dan heeft het herdenken zin, dan maak je dat de vrijheid die wij morgen vieren meer is dan het einde van de bezetting.

Bettine Siertsema